

Олександр АЛМАЗОВ (Москва)

ДО БІОГРАФІЇ НІЖИНСЬКОГО ПОЛКОВНИКА ОСТАПА ЗОЛОТАРЕНКА

Вершиною старшинської кар'єри Остапа Золотаренка було нетривале перебування на посаді ніжинського полковника, проте його фігура заслуговує на увагу хоча б тому, що його найближчими родичами були відомі старшини середини XVII ст.: Іван і Василь Золотаренки, а також третя дружина гетьмана Богдана Хмельницького – Ганна Золотаренко.

Сучасна історіографія неодноразово розглядала біографію Остапа Золотаренка, і, насамперед, необхідно відзначити дослідження Романа Железка, окремо присвячене цій проблематиці¹. При цьому майже всі автори, спираючись на дореволюційну історіографію, робили висновки, що Остап був сином Василя Никифоровича Золотаренка (ніжинський полковник у 1659–1663 рр., претендент на гетьманську булаву у 1660–1663 рр.)². Проте нам вдалося знайти у джерелах свідчення, які дають підстави переглянути це уявлення, що вкоренилося в науці.

Серед таких джерел, насамперед, варто відзначити “Записную книгу с 175 года по 178 год по Малороссийскому приказу грамотам к воеводам...”³, де перелічено й коротко описано накази воеводам і їхні відписки до Москви, а також іншу кореспонденцію воєводських адміністрацій російських гарнізонів в українських містах у період від 7175 до 7178 (від 1666/1667 до 1669/1670) рр., яка зберігається в Малоросійському приказі. Зокрема, у книзі зазначено перелік документів, що належать до складу “Дела Остапа Золотаренка с столником с Михайлом Дмитриевым в животах”⁴.

¹ Железко Р. А. Ніжинський полковник Остап Золотаренко // Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр. – К.; Глухів, 2018. – Вип. 11. – С. 109–112; його ж. Ніжинський полковник Остап Золотаренко // Нариси історії Ніжина козацької доби. – Ніжин, 2019. – С. 103–108. Оскільки статті ідентичні, далі будуть подаватися посилання на раніший варіант цього дослідження.

² Див.: Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. – К., 2004. – С. 109; Токарев С. А. Вихідці із Запорозької Січі у складі козацької старшини Ніжинського полку: (60-ті рр. XVII ст.) // Гілея: Науковий вісник. – К., 2017. – С. 71–72; Железко Р. А. Ніжинський полковник Остап Золотаренко. – С. 109.

³ Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). – Ф. 229: Малороссийский приказ. – Оп. 2. – Од. зб. 2.

⁴ “Животами” у ті часи називали майно, тобто йдеться про майнову суперечку: Там само. – Арк. 456–461.

Завдяки цьому джерелу стає відомо, що Остап Золотаренко був сином не Василя Золотаренка, як це стверджує Р. Желєзко⁵, а його брата Івана (корсунський полковник у 1652 р., ніжинський полковник у 1652–1655 рр., наказний гетьман у 1654–1655 рр.). У документі Остап Золотаренко двічі згадується як племінник Василя Никифоровича та син Івана Никифоровича Золотаренків⁶. Крім цього, в іншій книзі Малоросійського приказу Остап Золотаренко названий сином Івана Золотаренка згідно з записом про передачу йому ікони колишнього наказного гетьмана⁷. А в чолобитній, поданій в Малоросійському приказі влітку 1669 р., він назвав себе “Осташко Иванов сын Золотаренок”, а Василя Золотаренка – своїм дядьком: “В прошлых, государь, годех, как была у нас черная рада, выбирали Ивашка Брюховецкого, и в то число дядя мой, нежинской полковник Василей Золотаренок, побравши животы отца моево и свои, сvez в город в Нежин”⁸.

Сучасні автори, вважаючи Остапа Золотаренка сином Василя Золотаренка, як правило, ґрунтуються на “Малороссийском родословнике” Вадима Львовича Модзалевського, який, своєю чергою, робив такий висновок на основі ототожнення Остапа Золотаренка з Остапом Васютенком⁹. Проте, як виявилось, подібне ототожнення є безпідставним. Беручи за основу ототожнення В. Модзалевського, виходить, що герой цієї праці у 1649 р. був реєстровим козаком Лазаревської сотні Черкаського полку¹⁰, бо в реєстрі зазначено саме про Остапа Васютенка¹¹. Причому, в чолобитній від літа 1669 р. Остап Іванович Золотаренко стверджував, що у 1663 р. “был мал”¹². Виходячи з умовностей визначення самоідентифікації до дитячої вікової групи того часу¹³, складно повірити, що через, як мінімум, чотирнадцять років після набуття козацького статусу він і далі розглядав свій вік як дитячий.

На цьому самому ототожненні ґрунтується і твердження В. Модзалевського, нібито герой цієї праці був кошовим отаманом Запорозької Січі у 1667 р.¹⁴. Разом з тим, Олександр Матвійович Лазаревський ще до Модзалевського, прогножуючи, ставив їхню тотожність як питання, а не твердження, а отже, не був у цьому впевнений¹⁵; Дмитро Іванович Яворницький зазначав,

⁵ Желєзко Р. А. Ніжинський полковник Остап Золотаренко. – С. 109.

⁶ Див.: РГАДА. – Ф. 229. – Оп. 2. – Од. зб. 2. – Арк. 456–456 зв.

⁷ Там само. – Од. зб. 1. – Арк. 398–398 зв.

⁸ Там само. – Оп. 1. – Од. зб. 70. – Ч. 3. – Арк. 854.

⁹ Дослідник вважав, що “Васютенко” – це патронім, який відповідає по батькові “Васильович”, тому назвав Остапа Золотаренка “Евстафий Васильевич (Остап Васютенко)”. Див.: Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – К., 1910. – Т. II. – С. 178.

¹⁰ Там само.

¹¹ Бодянский О. М. Реестра всего Войска Запорожского после Зборовского договора с королем польским Яном Казимиром, составленные 1649 года, октября 16 дня. – М., 1875. – С. 47.

¹² РГАДА. – Ф. 229. – Оп. 1. – Од. зб. 70. – Ч. 3. – Арк. 854.

¹³ Детальніше див.: Сердюк І. Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст. – К., 2018. – С. 47–59.

¹⁴ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. II. – С. 178.

¹⁵ Лазаревский А. М. Описание старой Малороссии: Материалы для истории заселения, землевладения и управления. – К., 1893. – Т. II. – С. 9.

що Остапа Васютенка запорожці називали Чемерисом, тобто польським татариним¹⁶. Як Остап Золотаренко міг перетворитися в Запорозькій Січі на польського татарина? Р. Желєзко запропонував своє пояснення: нібито після арешту з подальшою стратою Василя Никифоровича Золотаренка Остап утік на Запорожжя, де став називатися Васютенком, з огляду на небезпеку носити власне прізвище, і, щоб його, напевно, не впізнали, також називався татариним, який приїхав з території Речі Посполитої¹⁷.

Документи, знайдені нами в Російському державному архіві давніх актів, дозволяють спростувати це зовсім неправдоподібне пояснення. Як буде зазначено далі, син наказного гетьмана, принаймні у 1665 р., мав бути у Ніжині, а восени 1666 р. їздив до Москви. Стосовно ж його суперечки зі стольником Михайлом Михайловичем Дмитрієвим про майно його батька і дядька московська влада вимагала пояснень у цій справі від гетьмана Івана Брюховецького. Через це і в цей час, і пізніше Остап Іванович Золотаренко не міг приховувати свої родинні зв'язки з Іваном та Василем Золотаренками. В іншому разі, як пояснити той факт, що за відносно короткий період під виглядом татарина з Речі Посполитої він заслужив у запорожців таку довіру й уже до 12 травня 1667 р. був обраний кошовим отаманом?¹⁸

Тепер повертаємося до згаданої суперечки про майно між козаком Остапом Івановичем Золотаренком і стольником Михайлом Михайловичем Дмитрієвим, що є цікавим епізодом з життя першого. Важливим джерелом у цій справі є переказ стовпця про відчуження майна Василя Никифоровича й Івана Никифоровича Золотаренків Остапові Золотаренку (“Дело Остапа Золотаренка с стольником с Михайлом Дмитриевым в животах”); документ не датований, єдина дата в документі – 4 жовтня 1669 р.)¹⁹, який зберігся у книзі Малоросійського приказу²⁰. На жаль, нам не вдалося знайти сам стовпець із зазначеною справою, який, найімовірніше, не зберігся.

У документах зазначалося про конфісковане майно у ніжинського полковника Василя Никифоровича Золотаренка, який разом з наказним гетьманом Якимом Сомком та іншими представниками української старшини був заарештований російськими “ратними людьми” 18 червня 1663 р. під час ніжинської генеральної ради, де гетьманом було обрано Івана Мартиновича Брюховецького. Заарештовані були передані військовому суду Війська Запорозького. За вироком цього суду деяких підсудних, включаючи Василя Никифоровича Золотаренка, було страчено у Борзні 18 вересня 1663 р.²¹.

¹⁶ Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: У 3 т. – К., 1990. – Т. II. – С. 289.

¹⁷ Желєзко Р. А. Ніжинський полковник Остап Золотаренко. – С. 110.

¹⁸ Дата ради, на якій він був обраний кошовим отаманом, зазначена у вид.: Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. – Т. II. – С. 289.

¹⁹ Так датовано примітку на передостанньому документі стовпця, описаного у книзі, “расспросных речах” підданого, який належав М. Дмитрієву: РГАДА. – Ф. 229. – Оп. 2. – Од. зб. 2. – Арк. 460 зв.

²⁰ Там само. – Арк. 456–461.

²¹ Детальніше див.: Горобець В. “Чорна рада” 1663 року. Передумови, результати, наслідки. – К., 2013. – С. 114, 123–125.

У зв'язку з цим варто сказати кілька слів про стольника Михайла Михайловича Дмитрієва. Він, мабуть, познайомився з Іваном та Василем Золотаренками ще на початку 1654 р., коли був відряджений до Ніжинського полку приймати від козаків присягу цареві Олексієві Михайловичу²². Потім М. М. Дмитрієв їздив до Старого Бихова до наказного гетьмана у вересні 1654 р.²³. Пізніше він, ймовірно, знову був відправлений до нього і перебував при ньому, принаймні у квітні та липні 1655 р.²⁴.

Найімовірніше, у цей час Дмитрієв виконував роль своєрідного представника царя при Іванові Золотаренку. Від 19 січня 1663 р. до 2 листопада 1665 р. стольник Михайло Дмитрієв був ніжинським воєводою²⁵. Саме йому царським наказом було доручено тримати під вартою Василя Золотаренка, наказного гетьмана Якіма Сомка та їхніх прибічників. При цьому маємо свідчення, що колишній ніжинський полковник перебував у слабшому режимі арешту, ніж інші ув'язнені. Так, Павло Аристович Глебов, голова одного з ніжинських стрілецьких приказів, який приїжджав до Москви, стверджував, що воєвода М. М. Дмитрієв звільнив Василя Золотаренка з-під варти відповідно до якогось царського наказу, надісланого з ніжинським протопопом Симеоном Адамовичем²⁶. Крім цього, колишній ніжинський полковник, на відміну від інших арештантів, не був зазначений у списку тих, кому з воєводської скарбниці 1 серпня та 1 вересня 1663 р. видали “кормовые деньги”²⁷. Це дає підстави для твердження, що Василь Золотаренко міг дати воєводі М. М. Дмитрієву хабара за послаблення режиму арешту або останній міг взяти частину майна після передачі колишнього ніжинського полковника військовому суду.

Можливо, з цієї причини 18 листопада 1663 р. на переговорах у Батурині про укладення нових російсько-українських статей, коли воєводами передавалося українській стороні майно засуджених, виявилось, що частина попередньо описаного майна Василя Золотаренка зникла²⁸. Проте майно, яке вимагав Остап Золотаренко від Михайла Дмитрієва, не значиться у списку зниклих речей²⁹. Відповідно, це майно не було описане, отже, якимось чином було отримане ніжинським воєводою ще до складання опису.

²² Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы: В 3 т. – М., 1953. – Т. III. – Док. 226. – С. 518.

²³ *Таирова-Яковлева Т. Г.* Инкорпорация: Россия и Украина после Переяславской рады (1654–1658). – К., 2017. – С. 203. Див. також наказ М. Дмитрієва від 12 вересня 1654 р.: Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею (далі – Акты ЮЗР). – СПб., 1889. – Т. XIV. – № 6 (IV). – Стб. 155–162.

²⁴ Там само. – № 18 (IV), 33 (IV (3)). – Стб. 555–556, 751–754.

²⁵ РГАДА. – Ф. 229. – Оп. 2. – Од. зб. 124. – Арк. 19 зв., 26.

²⁶ Там само. – Ф. 210: Разрядный приказ. – Оп. 9: Столбцы Московского стола. – Од. зб. 365. – Арк. 63–64.

²⁷ Там само. – Ф. 137: Боярские и городовые книги. – Оп. 1: Стрелецкий приказ. – Од. зб. 2. – Арк. 155 зв., 163–163 зв.

²⁸ Книги разрядные, по официальным спискам изданные с высочайшего соизволения II отделением собственной Его Императорского Величества канцелярии. – СПб., 1855. – Т. II. – Стб. 981–992, 1034–1037, 1040.

²⁹ Зокрема, щодо отриманої за результатами справи О. Золотаренка ікони. Про ікону див. далі.

Тепер повертаємося безпосередньо до суперечки про передачу майна. Практично на початку справи зазначено, що разом з речами Василя Золотаренка було переписано й опечатано майно його племінника Остапа Золотаренка, яке ніжинський воєвода Михайло Дмитрієв відмовився віддавати останньому, посилаючись на відсутність відповідного царського наказу. Далі у справі зберігається опис зазначеного майна з дописом-поміткою думного дяка Алмаза Іванова, а саме: наказ віддати майно Остапові Золотаренку³⁰. На жаль, у книзі не наведені дати укладання зазначених документів. Водночас, принаймні відписка воєводи Михайла Дмитрієва мала бути надісланою до Москви не пізніше 7 вересня 1665 р., коли Іван Іванович Ржевський прийняв у нього уряд ніжинського воєводи³¹.

Одразу після цього Остап Іванович Золотаренко подав чолобитну про повернення йому майна його батька і дядька, звинувачуючи Михайла Дмитрієва “во взятъ” цього майна. При цьому козак подав також список майна³². У значно пізнішій чолобитній від літа 1669 р. Остап стверджував, що подав опис майна у 175 р. у Малоросійському приказі боярину Петрові Михайловичу Салтикову, а потім виїхав з Москви³³. Як відомо, 7175 р. тривав від 1 вересня 1666 р. до 31 серпня 1667 р., а Петро Михайлович Салтиков уже 18 жовтня 1666 р. перестав бути приказним суддею Малоросійського приказу³⁴. Таким чином, подання Остапа Івановича Золотаренка в Малоросійській приказ опису майна, на повернення якого він претендував, мало відбутися у період від початку вересня до середини жовтня 1666 р.

З часом, після подання чолобитної, Остапу Золотаренку було забезпечено очну ставку із стольником Михайлом Дмитрієвим, результати якої, на жаль, у документі не занотовані³⁵.

Далі у документі міститься наказ про з’ясування цього питання у ніжинських козаків, які перебували у Москві: взяти у Осипа Івановича Золотаренка опис майна, а також у гетьмана Івана Брюховецького пояснення у цій справі. Ці документи були незабаром одержані. Окрім цього, воєвода Петро Васильович Шереметьєв отримав наказ відрядити до Ніжина будь-якого службовця для розслідування справи про незаконне привласнення воєводою Михайлом Дмитрієвим згаданого майна через опитування ніжинської залози і ніжинських мешканців³⁶. Йшлося про опитування всіх мешканців згаданої території з метою з’ясування правди в цій справі. Розслідувати справу Шереметьєв призначив підполковника Гаврила Подимова; результати розслідування воєвода надіслав до Москви з підполковником Матвієм Сипягіним³⁷. На жаль, документи розслідування віднайти не вдалося.

³⁰ РГАДА. – Ф. 229. – Оп. 2. – Од. зб. 2. – Арк. 456.

³¹ Акты ЮЗР. – СПб., 1869. – Т. VI – № 135 (II). – С. 299.

³² РГАДА. – Ф. 229. – Оп. 2. – Од. зб. 2. – Арк. 456–456 зв.

³³ Там само. – Оп. 1. – Од. зб. 70. – Ч. 3. – Арк. 854.

³⁴ Лисейцев Д. В., Рогожин Н. М., Эскин Ю. М. Приказы Московского государства XVI–XVII вв.: Словарь-справочник. – М.; СПб., 2015. – С. 96.

³⁵ РГАДА. – Ф. 229. – Оп. 2. – Од. зб. 2. – Арк. 456 зв.

³⁶ Там само. – Арк. 457.

³⁷ Там само. – Арк. 457–458.

Пізніше у справі згадується чолобитна “черкашенина” Степана Федорова про звільнення його з підданства у стольника Михайла Дмитрієва, а також його “распросные речи”, в яких він підтверджував привласнення Михайлом Дмитрієвим майна, на яке тепер претендує Остап Золотаренко. Стольник заперечував правдивість цих свідчень, і йому було влаштовано очну ставку з його підданим. Пізніше був наказ про взяття на поруки Михайла Дмитрієва³⁸.

Про це саме майно опитали людей стольника, тобто його власних підданих, Саву Іванова “с товарищи”. Своєю чергою, Михайло Дмитрієв заявив про втечу своїх людей: Сави та Федора Комарових, а також Тимофія Казанського. Після цього було видано наказ про звільнення з підданства Сави Іванова “с товарищи”, трьох людей³⁹. У справі також зазначені свідчення князя Володимира Волконського, що він бачив на хрещенні Володимира Дмитрієва (скоріш за все, це син стольника Михайла Дмитрієва) срібний посуд, проте не бачив там срібної позолоченої бочки з зображенням людини, а також блюда⁴⁰.

Однак невдовзі підданий Михайла Дмитрієва Степан Федорів розкався у наклепі на свого господаря стосовно майна Василя Золотаренка: мовляв, він бажав звільнитися з підданства і його цьому навчив якийсь Андрій Самарін. Степан Федорів заявив, що нібито він виїхав з Литви за 1,5 години після смерті Василя Золотаренка⁴¹, тобто він не міг знати деталей справи. Це, мабуть, дало змогу стольнику закрити справу, тож розслідування припинилося. Цьому також сприяло повстання, яке підняли українські козаки на чолі з Іваном Брюховецьким.

Проте, як уже зазначалося, влітку 1669 р. Остап Іванович Золотаренко подав нову чолобитну з вимогою повернути майно його батька і дядька, привласнене стольником Михайлом Дмитрієвим. Розгляд справи відновився, і стольника визнали винним у крадіжці майна Івана та Василя Золотаренків. Конфісковане у Дмитрієва майно по цій справі (“рухледь”) було оцінено купцями “ветошного ряда” у 112 рублів⁴². Потім писар ніжинського магістрату Пилип Васютинський і Остап Золотаренко “полюбовно” домовились з Михайлом Дмитрієвим про повернення майна Івана та Василя Золотаренків⁴³. 2 серпня 1669 р. у Малоросійському приказі за наказом Артамона Сергійовича Матвєєва, а також дяків Григорія Богданова та Якова Поздишева ікону Пресвятої Богородиці Знамення, яку було взято у стольника Михайла Дмитрієва, передано писарю ніжинського магістрату Пилипові Васютинському, аби той передав її Остапові Івановичу Золотаренку⁴⁴.

³⁸ Там само. – Арк. 458.

³⁹ Там само. – Арк. 458 зв.

⁴⁰ Там само. – Арк. 459.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само. – Арк. 460.

⁴³ Там само. – Арк. 460–460 зв.

⁴⁴ Ікона в документі описана таким чином: “Пресвятыя Богородицы Знамения, наверху отечество, в стенном шандане, медь зеленая, чеканная, посеребряна”: РГАДА. – Ф. 229. – Оп. 2. – Од. зб. 1. – Арк. 398–398 зв. Див. також: Там само. – Ф. 124: Малороссийские дела. – Оп. 1: 1669 г. – Од. зб. 18. – Арк. 21–22; Ф. 229. – Оп. 1. – Од. зб. 70. – Арк. 855–856.

Окрім суперечки зі стольником Михайлом Дмитрієвим щодо майна, про Остапа Золотаренка відомо також, що у 1668 р. він був ніжинським полковником на завершальному етапі повстання українських козаків на чолі з Іваном Брюховецьким. Після того, як 4 вересня російське військо під командуванням боярина Григорія Григоровича Ромодановського визволило ніжинський гарнізон “ратных людей” у ніжинській фортеці від облоги українських козаків, конфлікт Москви і козаків не припинився; невдовзі фортеця була заблокована, і ця блокада тривала до грудня⁴⁵. Відомо, що 30 серпня 1668 р. ніжинським полковником був ще Матвій Німчин (Матвій Юревич), відповідно Остап Золотаренко став полковником не раніше цієї дати⁴⁶.

За свідченням ротмістра Івана Рославлева, новий ніжинський полковник діяв спільно з братом Петра Дорошенка Григорієм, який перебував у Козельці, так само як і наказний гетьман Дем’ян Многогрішний⁴⁷. Є ще одне свідчення про діяльність Остапа Золотаренка як полковника: 13 грудня 1668 р. він приїхав із Носівки, де з кінця серпня перебували ніжинські козаки, у Ніжині “целовал крест” російському царю у присутності ніжинського воеводи Івана Ржевського⁴⁸. Це означало припинення конфлікту у Ніжині між козаками і гарнізоном “ратных людей”.

Згідно зі свідченням ніжинського протопопа Симеона Адамовича, на старшинській раді у Новгороді-Сіверському Остап Золотаренко саме за це був усунутий з посади полковника гетьманом Дем’яном Многогрішним⁴⁹. На жаль, термін проведення цієї ради відомий лише приблизно: хоча Дмитро Дорошенко безапеляційно стверджував, що рада відбулася 17 грудня⁵⁰, проте

⁴⁵ Детальніше див.: Алмазов А. Осада “верхнего земляного города” Нежина во время украинского восстания 1668 г. (<http://historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1883-aleksandr-almazov-osada-verkhnego-zemlyanogo-goroda-nezhina-vo-vremya-ukrainskogo-vosstaniya-1668-g>).

⁴⁶ РГАДА. – Ф. 124. – Оп. 1. – Од. зб. 60. – Арк. 1–3. Найімовірніше, Матвій Німчин та ніжинський полковник Матвій Юревич – це одна й та сама особа, яка 19 серпня 1668 р. видала оборонний універсал Максаківському монастирю на його землі: Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / Упоряд. І. Бутич, В. Риневич, І. Тесленко. – К.; Львів, 2004. – Додатки. – № 72. – С. 902–903.

⁴⁷ Акты ЮЗР. – СПб., 1872. – Т. VII. – № 40. – С. 108–109.

⁴⁸ Див. чолобитну ніжинського козака С. Петрова, подану в лютому чи березні 1672 р. у Малоросійському приказі: РГАДА. – Ф. 229. – Оп. 2. – Од. зб. 15. – Арк. 108 зв. – 109 зв. Р. Железко, описуючи ці події, посилався на арк. 110–112 тієї самої справи, тобто на виписку, зроблену в Малоросійському приказі після подання чолобитної С. Петрова (до того ж дослідник не вказав назви документа): *Железко Р. А.* Ніжинський полковник Остап Золотаренко. – С. 112. Є підстави стверджувати, що він взяв посилання на архівний документ із нашої роботи, не посилаючись на цю справу; див. нашу розгорнуту аргументацію: Алмазов А. Об одном некорректном заимствовании, или К вопросу о биографии Остапа Золотаренко (<http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2768-aleksandr-almazov-ob-odnom-nekorrektnom-zaimstvovanii-ili-k-voprosu-o-biografii-ostapa-zolotareno>).

⁴⁹ Акты ЮЗР. – СПб., 1875. – Т. VIII. – № 5. – С. 10.

⁵⁰ *Дорошенко Д.* Гетьман Петро Дорошенко: Огляд його життя і політичної діяльності. – Нью-Йорк, 1985. – С. 228.

ще Віталій Ейнгорн підкреслював, що 17 грудня Дем'ян Многогрішний тільки прибув до Новгород-Сіверського, а рада відбулася після цієї дати⁵¹.

Уточнити дату ради у Новгороді-Сіверському дає змогу інформація, отримана московською владою. 30 грудня у Посольському приказі коропський сотник Іван Белевець і крелевецький сотник Василь Яковлів, які були відправлені з ради із листами до Москви, заявили, що “ныне у них в Новгородке-Северском была рада, тому минуло неделя”⁵², – тобто рада завершилася 23 грудня. Окрім цього, 17 грудня сівський драгун Іван Михайлов був відправлений сівським воєводою Григорієм Семеновичем Куракіним до Новгород-Сіверського для отримання свідчень про результати ради. Він повернувся до Сівська 24 грудня⁵³. Враховуючи, що зворотна дорога цього драгуна зайняла певний час, виходить, що рада мала завершитися 23 грудня. Таким чином, Остап Золотаренко був позбавлений посади полковника не пізніше 23 грудня 1668 р., тому він був ніжинським полковником не більше чотирьох місяців.

Сергій Токарев вважає, що герой нашого дослідження був ніжинським полковником у січні 1669 р., оскільки нібито саме до нього було адресовано лист гетьмана Петра Дорошенка від 4 січня 1669 р.⁵⁴. Проте у джерелі, на яке посилається вчений, адресатом листа названо всю старшину і козаків Ніжинського полку, а ім'я ніжинського полковника не згадується⁵⁵. Можливо, гетьман не знав, кого було призначено ніжинським наказним полковником на раді у Новгороді-Сіверському⁵⁶, тому й не називав імені.

Лист Петра Дорофійовича Дорошенка адресувався саме полковнику Пилипові Івановичу Уманцю. Це підтверджується відпискою ніжинського воєводи Івана Івановича Ржевського, що надійшла до Москви 25 січня 1669 р. У документі зазначено, що лист гетьмана, який доставив козак Павло Короваєнко 15 січня з Носівки до Батурина, призначався саме Пилипові Івановичу Уманцю. Воєвода зумів певним чином цей лист перехопити; його було переписано, і копію відправлено до Москви⁵⁷. Текст цієї копії і був опублікований в “Актах ЮЗР”⁵⁸.

Є ще одне джерело від січня 1669 р., в якому однозначно йдеться про Остапа Золотаренка. 14 січня ніжинський міський писар Пилип Васютинський писав ніжинському війту й бурмістрам: “...нынешней наш полковник наслал было высланного с шестопером, у Остапа будущего, для дозору

⁵¹ *Эйнгорн В.* О сношениях малороссийского духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича. – М., 1890. – С. 502.

⁵² РГАДА. – Ф. 210. – Оп. 13: Столбцы Приказного стола. – Од. зб. 536. – Арк. 135.

⁵³ Там само. – Арк. 128–129.

⁵⁴ *Токарев С. А.* Вихідці із Запорозької Січі... – С. 72. Р. Железко повторив цю саму думку, посилаючись при цьому на іншу публікацію цього самого документа. Див: *Железко Р. А.* Ніжинський полковник Остап Золотаренко. – С. 111.

⁵⁵ Акты ЮЗР. – Т. VIII. – № 2 (2). – С. 7.

⁵⁶ Драгун І. Михайлов стверджував, що ніжинським наказним полковником було призначено Пилипа Уманця: РГАДА. – Ф. 210. – Оп. 13. – Од. зб. 536. – Арк. 129.

⁵⁷ Там само. – Ф. 124. – Оп. 1. – 1669 р. – Од. зб. 36. – Арк. 1–2.

⁵⁸ Порівн.: Там само. – Арк. 5–6; Акты ЮЗР. – Т. VIII. – № 2 (2). – С. 7.

войсковых доходов за градским кормом”⁵⁹. Оpubлікований в “Актах, относящихся к истории Юго-Западной России” документ фактично був перекладом, найвірогідніше зробленим у Малоросійському приказі⁶⁰. Можливо, словом “шестопёр” піддячий переклав термін “пернач”, тобто символ влади полковника. З цього виходить, що сенс цієї заплутаної фрази такий: новий ніжинський полковник відправив свого неназваного представника для отримання від Остапа Золотаренка пернача і стеження за збором податків з ніжинських міщан до військової скарбниці.

Найпізніші свідчення, що стосуються Остапа Івановича Золотаренка, належать до 1670 р. Як зазначав ніжинський протопоп Симеон Адамович, до кінця грудня, коли гетьман Дем’ян Многогрішний через хворобу був при смерті⁶¹, він вирушив до Батурина. У зв’язку з цим ніжинські козаки й міщани зібралися в будинку ніжинського вїта на раду. На цій раді гетьманом було обрано ніжинського полковника Пилипа Уманця⁶², а ніжинським полковником – Остапа Золотаренка. Останнього Симеон Адамович характеризував як “вражонка небыличного”. У час, коли стало відомо про одужання Дем’яна Многогрішного, ніжинські козаки й міщани відмовилися від свого рішення⁶³.

Про подальшу долю Остапа Івановича Золотаренка не вдалося знайти будь-яких даних, зокрема й дати його смерті.

* * *

У додатку подано текст чолобитної Остапа Івановича Золотаренка від літа 1669 р. Як зазначається у цьому документі, нотатку у відповідь на чолобитну в Малоросійському приказі було зроблено 2 серпня 1669 р., тоді як ікону була передано не безпосередньо Остапові Золотаренку, а Пилипові Васютинському для передачі йому. Судячи з усього, чолобитник до того часу вже залишив Москву. У зв’язку з цим можна припустити, що документ було підготовлено у липні 1669 р.

Документ написаний російським скорописом XVII ст. Традиція діловодства московських наказів того часу передбачала, що людям, які подають чолобитні, не обов’язково було писати їх власноручно: це могли робити піддячі за помірну платню. Також передбачалося, що чолобитна могла бути написана піддячим Малоросійського приказу без завірення підписом. Чолобитні у XVII ст. мали досить традиційний і строгий формуляр, тому фразу, “...чтоб мне от ево, Михайлова, разоренья, скитаясь без приюта, вконец не погибнуть и голодною смертию не помереть...”⁶⁴, слід сприймати не буквально,

⁵⁹ Акты ЮЗР. – Т. VIII. – № 4. – С. 8.

⁶⁰ Оригінальний переклад див.: РГАДА. – Ф. 124. – Оп. 1. – 1669 р. – Од. зб. 35. – Арк. 1–5.

⁶¹ Детальніше див. про події, які стосувалися хвороби Д. Многогрішного: *Костомаров Н. И.* Руина. 1663–1687. Гетманства Бруховецкого, Многогрешного и Самойловича // *Костомаров Н. И.* Исторические монографии и исследования. – М.: СПб., 1882. – Т. XV. – С. 318–319.

⁶² Навряд чи йшлося про обрання П. І. Уманця гетьманом силами виключно міщан та козаків Ніжинського полку. Найімовірніше, його попередньо обрали як кандидата.

⁶³ РГАДА. – Ф. 229. – Оп. 2. – Од. зб. 10. – Арк. 106–106 зв. Див. також: *Эйнгорн В.* О сношениях малороссийского духовенства с московским правительством... – С. 731.

⁶⁴ РГАДА. – Ф. 229. – Оп. 1. – Од. зб. 70. – Ч. 3. – Арк. 854.

як реальний стан позивача, а як стандартну формулу для підсилення аргументації.

Документ досі не друкувався і не був залучений до наукового обігу. Чолобитна Остапа Золотаренка належить до справи під назвою “Дела и документы по управлению малороссийскими городами при гетмане Демьяне Игнатовиче [Многогрешном]” (1669 г.)⁶⁵, що є розклеєним стовпцем. Досі історики зверталися до документів, які належали до цієї одиниці зберігання, але для дослідження інших проблем⁶⁶.

Публікація чолобитної подається зі збереженням особливостей російського скоропису XVII ст., за винятком використання сучасних принципів вживання великих і малих літер на початку слова; титли розкриті, оригінальна пунктуація замінена сучасною. Виносні літери позначені курсивом, скорочені слова розкриті у круглих дужках. У квадратних дужках зазначено переведення цифр арабською, що в оригіналі позначалися літерами. Знаком (|) позначено завершення рядків в оригіналі документа, знаком (//) – завершення аркуша.

*Авторизований переклад
з російської Валентина Кавунника*

ДОДАТОК

Липень (?) 1669 р. Чолобитна царю Остапа Івановича Золотаренка

Арк. 854. Ц(а)рю г(о)с(у)д(а)рю і великому кн(ѣ)зю Алеѣѣю Михайловичю, всеа| Великиа и Малыа и Бѣлыа Росиі самодержцу бѣет(ъ) челом(ъ) холон(ъ) твой, нежинской казак(ъ) Осташко Иванов(ъ) с(ы)нъ Золо|таренок(ъ). Жалоба, г(о)с(у)д(а)рь, мнѣ на стол(ъ)ника на Михай|ла Михайлова с(ы)на Дмитрѣева. В(ъ) прошлых(ъ), г(о)с(у)д(а)рь, го|дех(ъ), как(ъ) была у нас(ъ) чернаѣ рада, выбирали гетмана| Івашка Брюховецкого, і в(ъ) то число дѣдѣ мой, нежинской| полковникъ Василей Золотаренок(ъ), побравши животы| отца моево и свои, свез(ъ) в(ъ) город(ъ) в(ъ) Нежин(ъ), і в(ъ) то число| воеводою был(ъ) онъ, Михайло. И как(ъ) онъ, Брюховецкой,| дѣдѣ моево, Золотаренка, убил(ъ), і в(ъ) то число он(ъ), Михай|ло, животы отца моево и дѣдѣ пограбил(ъ) без(ъ) оста|тку, а ѣ, холонпъ твой, в(ъ) то число был(ъ) мал(ъ). І в(ъ) прошлом(ъ), г(о)с(у)д(а)рь, во РОЕ-м [175] году бил(ъ) челом(ъ) ѣ, холон(ъ) твой,| тебѣ, великому г(о)с(у)д(а)рю, о тех(ъ) отца своего и дѣдиных(ъ)| животах(ъ) на него, Михайла, и тем(ъ) животамъ| ѣ менѣ в(ъ) Малороси(ѣ)ском(ъ) приказе поданы рос|писи боѣарину Петру Михайловичю Салтыковѣ. А в(ъ) то число ѣ, не дождавсѣ твоего, великог(о) г(о)с(у)д(а)ря, указу, съ с(ъ)* Москвы съѣхал(ъ) и по сѣ мѣста| за войною и за разорен(ъ)емъ, и за скорбью своею| тебѣ, великому г(о)с(у)д(а)рю, не бивал(ъ) челомъ,| а н(ы)не ѣ, холон(ъ) твой, от(ъ) ево, Михайлова, разорен(ъ)ѣ

⁶⁵ Див. назву: Там само. – Арк. 1. Див. перелік тематичних блоків документів, які належать до справи у публікації опису архівного фонду: Малороссийский приказ. Описи фонда № 229 Российского государственного архива древних актов. – М., 2012. – С. 77–83.

⁶⁶ Див., напр.: *Эйнгорн В.* О сношениях малороссийского духовенства с московским правительством... – С. 638, 639, 642, 661, *passim*. У праці зазначено старий шифр справи – “Малороссийский приказ. Столбцы. № 5881”.

* Так у тексті.

До біографії ніжинського полковника Остапа Золотаренка

скитаюс(ь) меж(ь) двор(ь), помираю голодною смертю. | М(и)л(о)с(е)рд(н)ый
г(о)с(у)д(а)рь ц(а)рь і великий кн(я)язь Алеѣѣй | Михайловичь всеа Великиа и
Малыа | и Бѣлыа Росіи самодержец(ь), пожалуй меня, | бѣдного и до конца разо-
реного холопа своег(о), | вели, г(о)с(у)д(а)рь, тѣ отца моево Івана и дяди | Васил(ь)я
Золотаренков(ь) животы противъ | прежнего моего челобит(ь)я по моим(ь) рос-
писам(ь), | что он(ь), Михайло, поимал(ь) насил(ь)ством(ь), поворо|тит(ь) и отдать
мнѣ, чтоб(ь) мнѣ от(ь) ево, Михайло|ва, разорен(ь)я, скитаюс(ь) без(ь) приюта,
вконец(ь) | не погибнут(ь), и голодною смертю не по|мерет(ь), и теми б(ь) живо-
тами он(ь), Михайло, | напрасно не завладел(ь). Ц(а)рь г(о)с(у)д(а)рь, смилуйся! //

РГАДА. – Ф. 229. – Оп. 1. – Од. зб. 70. – Ч. 3. – Арк. 854.

Олександр Алмазов (Москва). До біографії ніжинського полковника Остапа Золотаренка

У статті вперше для академічного використання вводяться раніше не відомі документи для відтворення частини біографії Остапа Золотаренка, ніжинського полковника у 1668 р. Це, зокрема, чолобитна Остапа Золотаренка, подана до Малоросійського приказу ймовірно у липні 1669 р. У дослідженні розглянуто походження – ключове питання у біографії ніжинського полковника. Якщо Остапа Золотаренка раніше вважали сином Василя Золотаренка, то тепер з'ясовано, що його батьком був Іван Золотаренко.

Ключові слова: Остап Золотаренко, Військо Запорозьке, ніжинський полк, чолобитна, Малоросійський приказ.

Aleksandr Almazov (Moscow). On the Biography of Colonel Ostap Zolotareno of Nizhyn

Based on the unpublished sources, the article reconstructs the biography of Ostap Zolotareno, who was briefly the colonel of Nizhyn in 1668. Among these sources is the petition of Ostap Zolotareno which was filed in the Chancellery of Little Russia presumably in July 1669. Among the most important issues of his biography that have been resolved in the paper is the problem of the origin of the Nizhyn colonel. Previous studies used to assume that Ostap Zolotareno was the son of Vasyl Zolotareno, but the author was able to prove that he was the son of Vasyl's brother, Ivan Zolotareno.

Keywords: Ostap Zolotareno, Zaporozhian Host, Nizhyn regiment, petition, the Chancellery of Little Russia.